

A Nagykunságot a régiek úgy is mondták: Hatkunság. Valóban a XIII. században hat település népesült be újra: Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Túrkeve és Kunszentmárton. Ez utóbbi is csak közigazgatásilag tartozik a Nagykunsághoz, ugyanis 1718-ban Jászapátiból beköltöző katolikusok népesítették be. Napjainkig is külső megjelenésében és kulturális sajátosságaiban egyaránt katolikus jellegét, és a jázsági előképet őrzi a település.

A nagykunsági települések gazdálkodását a múlt század közepéig, az ármentesítésekig a legeltető állattartás határozta meg. A ménesek, szürke magyar gulyák mellett a XVIII. század végétől a juhtartás válik meghatározó ágazattá. A redempciókor a határok legjavát örök használatra kapta meg ki-ki a befizetett összeg arányában. Ezek a földeken jelentek meg a szállások vagy tanyák, amelyek részben a földművelés üzemműködés pontjai voltak, részben itt teleltették a legelőkről beszoruló nagytömegű állatállományt. A nagykun tanyáról először Györffy írt még a század elején. Ezzel indult el az azóta is folyó kiterjedt tanyakutatás. A tilalmasi tanyák építészetének, műszaki rögzítésének, életmódot meghatározó alakulásának vizsgálatát Vargha Lászlónak köszönhetjük. Napjainkra szinte semmi sem maradt ebből a nagy múltú örökségből. Az elmúlt évtizedek nagyüzemi gazdálkodása elsöpörte a pitarolás tanyákat, velük egy életforma, építészeti hagyomány tűnt el.

A települések képe azonban még sokat őriz ebből a múltból. A klasszicista népi építészeti szép emlékeit találjuk sokfelé, helyenként városképi jelentőségű mennyiségben. Tájházak, múzeumok formájában az utókor számára is megmaradnak ezek az emlékek, mint ahogy a tájmúzeumok (a karcagi Györffy István Nagykun Múzeum, a túrkevei Finta Múzeum, a kunszentmártoni Múzeum) időszaki és állandó kiállításai, gazdag gyűjteményei, adattárainak sok ezer lapja, dokumentuma őrzi ezt a értékes múltat. De nem maradnak el a városok sem abban, hogy sorra jelentenek meg értékes monográfiákat, könyveket, tanulmányokat a különböző szaktudományok (régészet, történelem, művészet- és művelődéstörténet, néprajz) tárgykörökben. Ezek nemcsak a helyi azonosságtudatot élelénkítik, de a szaktudományok hazai és európai vérkeringésébe is bekerülnek.

Bellon Tibor

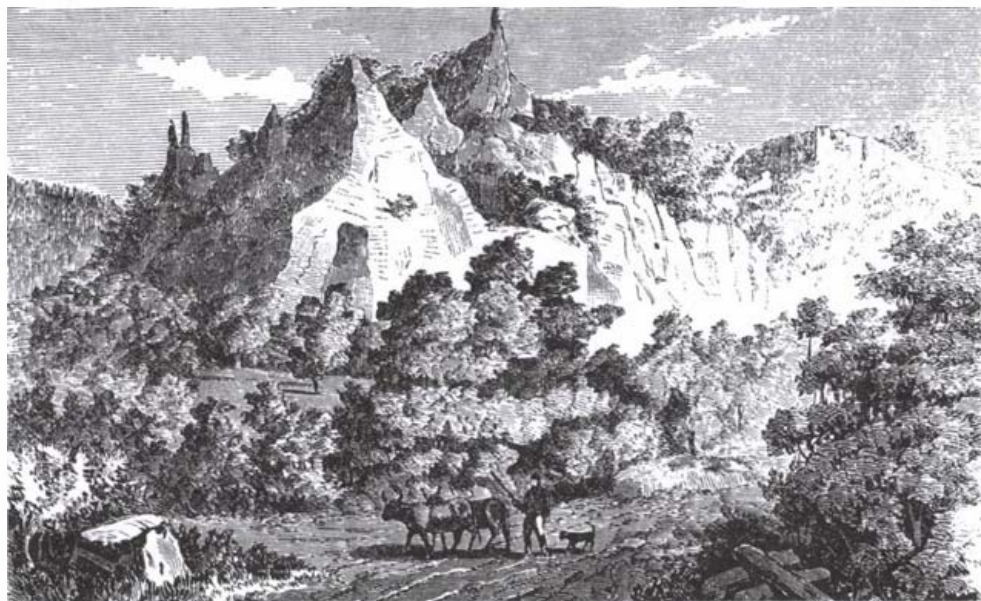
Nem épített várat a székely?

A természeti szépségekben oly gazdagon megáldott Székelyföld nem kevésbé bővelkedik a múlt idők történéseinek-viharainak tárgyi emlékeiben. A dombtetőkön, a sziklabérccek ormán egykor büszkén emelkedő erősségek-várak nagy része mára lepusztult, lerombolta a természet vagy maga az építője: az ember. Titkukat némán őrzi a föld, csak néhányukat próbálta szóra bírni a régész ásója. Az írott forrásokban legtöbbjük egyáltalán nem bukkan fel, amit tudunk róluk, az a nép ajkán formálódott, megőrzött regék-mondák kódéba vész: némelyeket a szittya ősök várainak, másokat hun vezérek székhelyeinek vagy a székely rabbanok sásfészkeinek hiszi-vallja a nép.

Mint ismeretes, a székelységet mai lakóhelyére, a Kárpát-medence keleti-délkeleti részébe, a magyar királyi hatalom telepítette a határ védelmezésére az északnyugati, nyugati, illetve a délnyugati határok mellől, valamint a Biharból. A nyelvjárási kutatások, a helynevek és víznevek elemzése alapján körvonalazható a különböző székek népességének eredete. A telegdi székelyek (a későbbi udvarhelyszékiek) nyelvjárása szoros kapcsolatot mutat a Baranya-Valkó megyei magyar nyelvi részleggel (ezenkívül bizonyos hely- és víznevek a Biharból származtathatók), a sepsi-kézdi-orbai-csíki-gyergyói nyelvjárás az Őrséggel és az Őrvidékkel, a marosszéki nyelvjárás pedig az Őrség-Őrvidék mellett egyes Pozsony környéki szórványokkal mutat rokonságot (akárcsak a hely- és víznevek). A már hagyományosnak mondható Györffy György féle felfogást, a székelyek erdélyi megszállását illetően (1. XI. század eleje: betelepülés az erdélyi medencébe; 2. XII. század elején előnyomulás a Hargitáig; 3. a XIII. század elején a külső medencék megszállása) az elmúlt évtizedek történeti-

nyelvészeti- és régészeti kutatásai tovább finomították. A XIV. századra kialakuló szék-szervezet arra utal, hogy legkésőbb a XIII. század végéig a székelység elfoglalta mai lakóhelyét. A XII–XIII. század fordulójára Maros- és Udvarhelyszék székely lakossága – amint a régészeti leletekből kitűnik – már betelepült végleges szálláshelyére. A XII. század második felére megtörtént Csík és Gyergyószék megszállása is. A déli részt – a később Háromszéknek (Sepsi-, Kézi- és Orbai-szék) nevezett területet – a XIII. század második negyedétől kezdi megszállni a székelység, korábbi lakóhelyéről a Királyföldről való távozás után, mely területet II. András (1205–1235) a dél-erdélyi szászok közösségének adományoz Szászvárostól Barótig, Sebes föld székelyeinek földjével és Daróc földdel együtt, a szebeni ispán alá rendelve őket (1224 – az ún. *Andreanum*). Egyes kutatók szerint bizonyos székely határőr csoportnak a későbbi Orbai-székbe való áttelepítése már a szászok erdélyi betelepítésének kezdetével egyidőben megtörtént, tehát a XII. század második felében II. Géza (1141–1162) és III. István (1162–1172) uralkodása alatt, amire a zabolai és petőfalvi temetők leletei utalnak. Aranyósszék megszállása 1270–1290 közé tehető.¹

A XI–XII. században folyamatosan érik a keleti népek (besenyők, úzok, kunok) fosztogató támadásai Erdélyt (1016, 1068, 1083, 1085, 1091, 1166), általában a Keleti-Kárpátok szorosain keresztül (Ojtozi-, Gyimesi-, Borgói-szorosokon). Mindezek a tapasztalatok indíthatták arra a magyar királyságot, hogy a keleti határokhoz olyan népelemet rendeljen, amely ki tudja védeni ezeket a támadásokat. Erre a célra az egykori magyar nomád harcmódot alkalmazó könnyűfegyverzetű (kezdetben mind lovas) székelység látszott a legmegfelelőbbnek, akik bármilyen támadás esetén könnyen mozgósíthatóak, mindig készen állnak, hogy kiverjék a beütő-ralbó-fosztogató keleti népeket. 1210-ben találkozunk legelőször ezen a részen

Rapsonné vára Parajd közelében (Orbán Balázs: Székelyföld leírása I. 136.)

¹ A fent elmondottakkal kapcsolatban részletesebben lásd: *Benkő Elek*: A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. Bp. 1992.; *Benkő Lóránd*: Adalékok a székelyek korai történetéhez. Új Erdélyi Múzeum I. (1990). 109–122.; *Bóna István*: Erdély a középkori magyar államban. Magyar–szláv korszak (895–1172). In: Erdély rövid története. Főszerk.: *Köpeczi Béla*. Bp. 1989. 101–157. old. *Uő.*: A székely kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből. *Korunk* (3. folyam.) II./12. sz. 1529–1535. old.; *Ferencki Géza*: A székelyek mai lakóhelyükre telepedéséről. *Hazánéző VI.* (1995) / 1. sz. 18–19. old.; *Györffy György*: A székelyek eredete és településük története. In: *Erdély és népei*. Szerk.: Mályusz Elemér. Bp. 1941. 35–86. old.

székelyekkel, akik a szebeni ispán vezetésével szász, román és besenyő csoportokkal együtt harcolnak a Kárpátoktól délre. A mindent elsöprő 1241–1242-es tatár támadásnak a székelység sem tud ellenállni, de az 1260-as, 1284–1285-ös években beütő újabb tatár csapatok visszaverésében nagy szerepük van. A XIV. század közepéig folyamatosak a tatár betörések, amelyeket a székelység több-kevesebb sikerrel elhárít. 1345–1346-ban a székelyek Lackfi István székely ispán vezetésével átkelnek a Kárpátokon, győzelmet aratva a tatár seregek fölött. Az 1360-as évekre a moldvai román fejedelemség megalakulásával egy útközállam jön létre, így alábbhagynak az Erdélyt érő tatár támadások. De alig lép le a színről az egyik állandó veszélyt jelentő ellenfél, azonnal megjelenik az újabb támadó: a török. Az első török portyák délről érik Erdélyt, éspedig a gazdagabb zsákmányt nyújtó Szászföldet. 1395-ben a törökök a Barcaságba törnek be, 1420-ban Hunyad és Szászsebes környékén fosztogatnak, 1421-ben Brassót támadják meg, majd 1432-ben már a Székelyföldet is érik a török támadások.

A XIII. század első fele a magyar történelemben a nagy változások kora. A királyi vármegyék felaprózódása, eladományozása a királyi hatalmat jelentős bevételektől fosztja meg. A kincstár jövedelmeinek fokozására az államhatalom különféle intézkedéseket tesz. Ilyen pl. a fokozatosan betelepülő szászok széleskörű jogokkal való felruházása, amelynek fejében a király jelentős bevételekhez jut. A hospes kiváltságokhoz hasonló jogokat kap a székelység is, habár ennek az intézkedésnek elsősorban a határvédelem és az ország hadseregének egy állandó számú, mindig készenlében álló csapattesttel való biztosítása áll a háttérben. A székely jog legfontosabb ismérvei a személyi (nemesinek minősített) szabadság és a személyes hadakozás, aminek fejében a székelység adómentességben részesült (a királyi koronázása, lakodalma, és elsőszülött fia születésekor a székelység ökröket ajándékoz a királynak – az ún. ökörsütés –, amit mindig ajándék és nem adó formájában szolgáltatnak be). Ha mára nem is maradt fenn, igen valószínű, hogy a székelység is részesült a szászokéhoz hasonló kiváltságlevélben (vagy kiváltságlevelekben). 1235-ben tűnik fel először a forrásokban az egyik fontos kiváltság képviselője a székely ispán (comes siculorum), aki a király és a székelyek közti közvetlen kapcsolat megszemélyesítője, vezetésével vonulnak csatába a székelyek, ugyanakkor ő a legfőbb bíró. A század végére teljességében áll előttünk a székely önkormányzat, a „székely egyetem” (universitas siculorum).

A székelyek korai hadszervezetéről nem sokat tudunk. A főbb tisztségek (bíró, hadnagy) betöltése, majd ezek örökletessé tétele, illetve a megyei területeken fekvő birtokadományok egyes székely csoportokat jelentős vagyonhoz juttatja. A kezdetben személyesen, lovon harcoló székelység először két, majd három vagyoni (katonáskodó) osztályra bomlik; főemberekre (primorok) lőfőkre (primipilusok) és közemberekre (pedites, paxidarii), mindegyik osztály anyagi lehetőségeinek megfelelően vonul harcba, ki lovon, ki gyalog. Akik nem képesek fegyverzetüket előállítani, nem kötelesek harcba vonulni. Mátyás király (1458–1490) 1473-as rendelkezésével (SzOkl.I. 220–221. old.) elindul a székelyek jobbágy-sorsba süllyesztése. Egy 1463-as oklevélből tudunk arról, hogy a székely sereget hadba híváskor mindenképpen mozgósították: kétharmaduk ment a csatába, a többi a határt és az otthoniakat védelmezte (SzOkl.I. 198. old.). Ugyanis az Árpád-, Anjou-uralkodók, majd Zsigmond és a Hunyadiak idején a székelység nemcsak a keleti határt védte, hanem részt vett a királyi külhoni hadakozásaiban a szélrőzsa minden irányában.

A tatárjárás keserű tapasztalatai rádöbentették IV. Bélát (1235–1270) arra, hogy az ország védelmét új alapokra kell helyezni. A korábbi XI–XII. századi könnyen bevehető ispánsági, nagyobbbrészt fa-földvárak helyett, védekezésre jól alkalmas, nehezen megközelíthető helyeken, kőfalas várak építésébe kezd. Ugyanakkor „elrendelte, hogy a koronájának alávetett egész területen alkalmas helyeken várakat emeljenek, ahová a nép menedéket talála visszahúzódhat a fenyegető megpróbáltatás idején”.² Tovább folytatja az apja által elkezdett nagyfokú birtokadományozást, anyagilag támogatja a várépítést, sőt néha kényszerít is a várépítésre. A várépítés engedélyhez kötött (az engedélyek hatálya az utódokra is kiterjed), vára (és a várhoz tartozó birtoka) csak a nemeseknek lehetett (ebbe a társadalmi-jogi kategóriába a székelység is beletartozott a maga nemesi szabadságával). A XIII. század végére

² Fügedi Erik: Vár és társadalom a XIII–XIV. századi Magyarországon. Bp. 1977. 19. old.

a kővárak száma jelentősen megnövekszik, a XIV. század közepén már több száz ilyen vár áll. Minden bizonnyal a várépítés engedélye (sőt talán kényszere) a székelysége is éppúgy kiterjed, mint az ország nemeseire. Mint tudjuk az első székely templomerdők, a fokozódó török nyomás hatására a XV. század második felében épültek.³ Joggal tevődik fel a kérdés: vajon a XIII-XV. század közepe közti időszakban – miközben az ország minden pontján épülnek a különféle várak (egyrészt stratégiai-védelmi-ellenőrző céllal, másrészt mentevárként), és a szomszédos szászág is építi a maga mentevárait,⁴ a székelység mialatt hol itt, hol ott harcolt, javait az otthonmaradt asszonyokat, gyerekeket, öregeket veszély esetén hová menekítette? Egyik lehetőség volt a természet nyújtotta barlangok (pl. a Homoródmácsi-barlang), rejtett helyek, magas fekvésű erdők, ahová veszély esetén meghúzódtak az egyes falvak népei. Ugyanakkor lehetetlen, hogy a székelység ne élt volna ezzel az adott, minden népcsoport által ismert és alkalmazott lehetőséggel, nevezetesen azzal, hogy várakat emeljen ön maga és javai védelmére, tétlenül állva az ország egyik legveszélyeztetettebb pontján, szabad prédaként a betörő ellenféllel szemben. Kérdezhetné erre bárki: hát akkor miért nem tűzdelte tele várral a székelység a Székelyföldet? Egyrészt mert ennek a várépítkezésnek megvoltak az anyagi korlátai (csak több falu közös munkájával épülhetett egy ilyen vár), másrészt a székelységnek merőben más volt a várról alkotott fogalma, ehhez való viszonya, mint pl. egy megyei területen élő nemesé, amint látni fogjuk a következőkben. Korántsem arról van szó, hogy a Székelyföldön ma található összes várrom egykor a székelyek által épített mentevár lett volna. Csupán arról, hogy a székelyek is építettek várat javaik, személyük védelmére, ha a szükség úgy kívánta.

Miért nem beszélnek ezekről a várakról az oklevelek? Mint az előzőekben utaltam rá, a székelyeknek adott kiváltásokban a király biztosan engedélyezte a várépítést, sőt talán meg is követelte ezt, és a székelyeknek minden újabb várépítéskor nem kellett engedélyért fordulniuk a királyhoz. Az okleveles adatokkal kapcsolatban egy tényezőt ki kell hangsúlyozni. Éspedig azt, hogy a székelyföldi okleveles gyakorlat igen kesei kifejlődése és elterjedése (XVI. század) miatt tárgyunk vizsgálatának korszaka (XIII-XV. század) igen szegény oklevelekben. Ezek a diplomák általában valamiféle külső (Székelyföldön kívüli) személlyel (vajda, király) vagy közösséggel való kapcsolatot-konfliktust (pl. adományozás vagy pereskedés) örökítenek meg. Belső ügyeikben a székelyeknél – és ilyennek tekinthető a menedékvárak építése is, amivel a székelység semmiféle külső hatalmat nem sértett meg – sokáig a szóbeli ügyintézés volt használatos, úgy a pereskedések, mint a birtokjogi ügyek esetében. Jó példa erre, hogy még a XVII. században is egy székely atyafi nagyon megbotráncozott, mikor a bíróság aziránt érdeklődött, hogy birtokjogát tudja-e oklevéllel igazolni.⁵ Az írásba nem foglalt események így hamarosan a múlt kódéba vesztek és néhány generáció felnövése után az emlékezetben kevés – gyakran semmi – valós elem maradt meg az egykori történetekből. Egy XVII. század második felében (nevezetesen az 1661-1662-ben épült bágyi vár építésére) épült várra az építők leszármazottai másfél évszázad múlva egyáltalán nem emlékeznek, fogalmuk sem volt róla, hogy valójában mikor épülhetett. Orbán Balázs annyit jegyzett le, hogy a hagyomány szerint a honfoglaláskor valamiféle Bagi nevű székely emeltette.⁶ Nem ismerve az 1663. június 5-én Apafi Mihálytól Radnóton kiadott oklevelet, amelyben a Bágyi várat építő falvak (Bágy, Ége, Dálya, Lókod, Patakfalva, Recsenyéd) számára a fejedelem megengedi, hogy hat személyt otthon hagyjanak a vár őrzésére.⁷ Nagyon valószínű, hogy a vár építésére a székelyek ekkor sem kértek engedélyt, az oklevélből tulajdonképpen az utólagos jóváhagyás kerül ki. Orbán Balázs elfogadja azt a tudálékos magyarzokodást, miszerint egy, a csíki Székely Krónikában leírt lakodalom, Sándor István Drusilla nevezetű lánya és László herceg között, a bágyi várbán zajlott volna 1060-ban (az azonosítást valószínűleg a közelben fekvő Szentlászlófalva nevének eredete sugallta).

³ Lásd Gyöngyössi János-Kerny Terézia-Sarudi Sebestyén József: Székelyföldi vártemplomok. Bp. 1995. 29. old.

⁴ Gyöngyössi. i. m. 26-27. old.

⁵ Rugonfalvi Kiss István: A nemes székely nemzet képe. I. Debrecen. 1939. 85. old.

⁶ A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi, s népismereti szempontból. I. Pest. 1868. 173. old.

⁷ Kelemen Lajos: A bágyi vár. Székelység X. (1940). 34. old.

Köztudott, hogy a Csíki Székely Krónika egy XVIII. század végi hamisítvány, amelyben valójában nem is esik szó a bágyi várról. A krónika szerzője Sándor Zsigmond kolozsvári joghallgató rendelkezett olyan „levéltári ismeretekkel”, hogy ne kövesse el azt a baklövést, hogy egy XVII. századi várat visszahelyez a honfoglalás korára.

A fenti eset jól tükrözi, hogy az írásbeli források hiánya milyen hamar képes egy nemrég megtörtént eseményből mondát-, mesés hagyományt költeni (valószínűleg Kénos-mondája is egy ilyen újabb kori szülemény, legalábbis a történet magva ebbe a korba tehető). Persze nem kizárt, hogy a XVII. századi vár előtt már állott valamiféle létesítmény a vár helyén, viszont a másfélszáz évvel korábban épült várról való teljes megfeleledkezés jól mutatja a szóbeli hagyományozás határait, illetve ezeknek a hagyományoknak a gyors átalakulását-kiszínezését. A Csíki Székely Krónika nyomán mélyen beépült a népi hagyományvilágba, hogy a székelyföldi várakat egykor a székely rabobánok építették (ha megkérdeznénk egy falusi parasztembert, majdnem biztos, hogy ezt válaszolná). Messzire vezetne témánktól megvizsgálni, vajon a középkori székelység hun származástudata valóban visszavezethető-e legalább a honfoglalás korába, vagy csupán a középkori krónikás szerzők nyomán tették ezt magukévá. Ha úgy kb. 1500 körül írt volna valaki egy bizonyos „Csíki Székely Krónikát”, ma már nem nagyon kételkednék senki sem abban, hogy a székelyek egykori vezérei a rabobánok voltak, sőt micsoda szép székely őstörténetet vázolnának fel egyes kutatók (mondhatni jogosan, mivelhogy rengeteg adatnak az ellenőrzésére ma már nmem volna mód)...Ezt a kis kitérőt annak a megvilágítására tettem, miként épül be (vagy enyészik el) egy esemény az emlékezetbe, majd hogyan lesz belőle szívós hagyomány, ami egyrészt kiegészülhet mesés elemekkel, létrehozva a regét-mondát, másrészt egy csoport vagy egy nép öntudatának alapjává válhat.

A Székelyföldön királyi jogot nem lehetett érvényesíteni, a székelység erősen védekezett az ellen, hogy a király közéjük adománybirtokost ültessen. Földterületüket ősi foglalású földnek tekintették, ahol nem érvényesülhetett a királynak sem adományozási, sem birtokelkobzási, sem pedig birtoköröklési joga. Ha a székelynek nem volt fiú utóda, akkor a lány örökölte a jogot (fiúleányosság intézménye), ha lánya sem volt, akkor egyéb férfirokonok, ezután következtek a szomszédok, a lényeg az volt, hogy a nemzetségi kötelék nem szakadhatott meg. A nemzetségi szervezet bomlásával párhuzamosan a királyi adományozási jog behatolt a Székelyföldre is, bizonyos esetekben a hűtlenségbe esett székely székelyföldi birtokai a nemesekéihez hasonlóan a koronára háromlottak és eladományozás alá kerültek.⁸ Ezt bizonyítja, hogy a székelység 1499-ben törvényeinek és szokásainak írásba foglalásakor fontosnak tartotta hangsúlyozni: „ha a nemes székely hűtlenség vétkébe esik, ha az csak közöttük, székelyek közt történt, az ilyen csak a székely jogát veszítse el; ha pedig az ország és a királyi felség ellen követett el hűtlenséget, veszítse el a székely jogát, nemességét minden javait és vagyonát, azok szálljanak a fiskusra, de a mely azokat ne adományozhassa másnak, mint székelynek és közöttük lakó birtokosnak, hogy a székelység ne apadjon”.⁹

Gyakran olvasni, hogy a köztudat szerint (lassan ebből is hagyomány lesz) a székelység nem épített várat. Úgy vélem ez a köztudat – bármennyire furcsán hangzik is – nem más mint az elmúlt évszázad némely kutatóinak tollán megszületett felfogás. Ugyanis a múlt század 70-es éveitől kezdve a tudományos kutatás elég meggyőzően bebizonyította, hogy a magyarságnak semmi köze Attila hunjaihoz, sem pedig az avarokhoz, akárcsak a székelyeknek. Aminek eredménye az lett, hogy a székelyek történetéről leválasztották az egykori krónikák leírta szittya–hun–avar korszakot, és ezzel együtt a szittya–hun–székely ősök által emelt várakat is. Azt, hogy egy vár építéséről milyen hamar megfeleledkezett a székelység elég meggyőzően bizonyítja a bágyi vár esete, és érthető, hogy az emlékezet, nem tudva az egykor emelt várak történetéről–építőiről, ezek építőiként a dicső ősokeket igyekezett megtenni. Hogy a székelyek építhettek, bírhattak várat, bizonyítja egy 1701-ben kelt oklevél, amelyben a felsőbeneczedi Firtos Mihály, Gergely, János és István testvérek I. Lipóthoz (1657–1705) címeres

⁸ Jakó Zsigmond: A székely társadalom útja a XIV–XVI. században. In: Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei. Szerk.: Benkő Samu, Demény Lajos, Vékov Károly. Bukarest, 1979. 20. old.

⁹ SzOkl. III. 143. old. magyar fordítás: Jakab Elek–Szédeczky Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégebbi időtől 1849-ig. Bp. 1901. 228. old.

Ika várának zömtornya (Orbán Balázs: Székelyföld leírása III. 95.)

nemességért folyamodva hangoztatják: „...a mi eleinknek kővára lévén Udvarhelyszéken, amely hivattaték Firtos várának, ... melynek még mostan is kőfalai fennállnak, melyhez voltak faluk is,...ma is a várkapu előtt egy nagy kaszáló helyet mi bírunk...” (SzOkl. VII. 91. old.). Ha a köztudatban ekkor is az élt volna, hogy a székelység nem épített várat, egy ilyen passzust nem foglalhattak volna bele az oklevélbe. Nem sokra megyünk Szamosközy székelyekről írt jellemzésével: „...a székelyek...semmi vagy kevés gondot fordítanak a tisztességes tudományok tanulására, városaik vagy kerített helyeik nincsenek, az egész nemzet pásztorkodik, kunyhóik sárral tapasztott sövényekből állanak, szalmával vagy sással befedve...Bárdolatlan bolondságból azt hiszik, hogy gyávaság kőfalak közé zárni magát, azért is a szomszéd szászokat féltékenységgel vádolják...”¹⁰ A leírás túlságosan elfogult, egyértelműen tükrözi a szerzőnek a székelyekkel szembeni ellenszenvét. A XVI–XVII. század fordulóján Háromszékben már szép számban állnak a templomerősségek, sőt már elkezdődik a második generációs templomerődök felépítése is (lásd *Göngyössy i.h.*). A magát kőfalak mögé záró szászok „kőfalai” mögött valójában a szász városok falai rejlenek, a székely büszkeség csendül ki ebből a passzusból, aki gyávaságnak tartotta az életét falak között tengetni, mint a szász városok lakossága (persze végveszély esetén ő is bemenekült a templomok falai mögé).

Az elmélet, mely szerint a székelység nem épített várakat, egy tévesen értelmezett oklevélből táplálkozik. Az udvarhelyi székelyek 1492-ben (SzOkl. I. 272–280. old.) panaszlevéllel fordulnak II. Ulászlóhoz (1490–1516), amelyben Báthori István erdélyi vajda és székely ispán önkényes cselekedeteit, rendkívüli kegyetlenkedéseit panaszolják fel: a vajda rárontott a

¹⁰ Szamosközy István: *Rerum Transylvanarum Pentadis Sextae Liber I.* In: *Monumenta Hungariae Historica.* II. Scriptorum. 28. köt. Kiadja: Szilágyi Sándor. Bp. 1877. 378. old.; Magyar fordítás: In: *Kállay Ferenc: Históriai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben.* Nagynyed. 1829. 20–21. old.

székelyekre, ártatlanokat megöletett, némelyek szemét kiszúratta, házat leromboltatta, feleségüket, lányukat kínoztatta, székely lányokat a saját embereihez adva kiházásított, lefoglalva azok örökségét; 10 000 ökröt Ulászló részére beszedetett, mindenkitől 1 köből gabonát, 1 köből zabot, 1 tehenet, 1 csirkét, 1 kenyeret, minden egyházközségtől 2 ökröt, 2 hordó sört, 2 szekér szénát, minden falutól 1 kocsis szalmát csikart ki... Mindennek tetejébe „s a mi rosszabb és köztünk soha nem hallott dolog, közöttünk kastélyt emeltetett, a melyből minket bátran elnyomhasson; katonáit ránk küldte s mintha törökök lettünk volna kirabolgatott; minden igaz jogunkból kifogatott, s néhányat közülünk száműzött.”¹¹ Panaszuknak azzal adnak nyomatékot, hogy Báthori alatt nem maradnak, mert inkább kibujdosnak az országból. Nem csoda, hogy a kegyetlenség határait nem ismerő és a székely jogokat alapjaiban megsejtő Báthori cselekedeteivel szemben ilyen keserűen hangoztatják panaszait. Az oklevél idézők általában kiemelik a várépítéssel kapcsolatos passzust, az oklevél többi részét elhanyagolva. Nem csupán a várépítéssel való szembeszegülésről van szó, hanem az ezzel kapcsolatos sorozatos visszaélésekről, melyek merőben szemben álltak a Székelyföld és a székely jogi természetével. A „mi rosszabb és közöttünk soha nem hallott dolog, közöttünk kastélyt emeltetett” rész egyáltalán nem arra utal, hogy a székelység ne lett volna várépítő, itt csupán arról van szó, hogy a székely törvényekkel és kiváltságokkal nem fért össze egy idegen hatalom (esetünkben a vajda) Székelyföldön való várépítése. A székelyeknek sikerül a vajdát hatalmától megfosztani, de a következő évszázad viharosan felgyorsult eseményei, hol a közrendűek, hol a főemberek elégedetlenségei az 1562-es felkelésbe torkolnak, amely a székely jogok alapos megnyirbálását vonta maga után. A székelyek féken tartására János Zsigmond fejedelem (1556–1571) újjáépítteti az udvarhelyi és háromszéki-várhegyi várakat (Székely Támadt és Székely Bánja), saját embereit helyezve beléjük. 1556-tól immár törvényesen adományoz a fejedelem birtokot a Székelyföldön, illetve kötelez jobbágyszolgáltatásra közzendű székelyeket. Miután Mihály vajda visszállítja a székelyek ősi szabadságát, első dolguk az, hogy felégetik és lerombolják rabságuk jelképeit, az udvarhelyi és a lécfalvi-várhegyi várakat.

Báthori, majd a XVI. század eseményei mélyen kikezdték a székelyek ősi szabadságát, a feudális birtokviszonyok behatolása a Székelyföldre alapjaiban megbontotta és visszafordíthatatlanná alakította a társadalom szerkezetét. A XVII. század elején jogait visszaszerző székelység a múlt eseményeiből tanulva 1603-ban hevesen tiltakozik a dési országgyűlésen a vásárhelyiek várépítő tevékenysége ellen, és azzal fenyegetőzik, hogy le fogja rombolni ha tovább építik azt. Azt mondják: „azt tartja az ő törvények: hogy a székelységen vár ne legyen”.¹² A háromszéki templomerődökhöz képest igazi erődtámasznak hatott mind méreteiben, mind védelmi megoldásában az impozáns vásárhelyi vár. És „mivelhogy közte vagyon a város a Székelyföldnek”, a székelységben kísért a múlt emléke, hogy alkalomadtán ismét beülhet a várba a vajda vagy a király, birtokokat kobozva el és szolgálatokra kötelezve a székelységet.

Az idézett források többnyire a XVI. századból valók, és egyértelműen elmondják, hogy a székelység nem tűrt a területén semmiféle külső hatalomtól emelt várat, foggal-körömmel védve szabadságát. Viszont nem olvasható ki ezekből a forrásokból az, hogy a székelység nem lett volna várépítő és nem épített várakat, mint oly gyakran szokták hangoztatni. Sőt, általában hallgatnak a saját váraiokról és templomerődítményeikről, utóbbiakat „apró kerítéseknek” nevezve. És itt elérkeztünk ahhoz a ponthoz, hogy megfogalmazhassuk, mit is jelentett a székelység számára a vár fogalma. Egy megyei földbirtokos nemes (ilyen földesúr volt a vajda is, a nagyobbak közt a legnagyobb) számára a vár nem csupán egy terület védelmét jelenti, ez volt a székhelye, ahol nemcsak személyes védelmet kapott, hanem itt őrizte vagyonát, kincseit, innen gyakorolta a hatalmát jobbágjai felett, falainak magassága nem csupán anyagi hatalmát tükrözte, hanem tekintélyét, politikai hatalmát is emelte. Röviden: a vár magát a hatalmat jelentette, ez volt a státuszszimbólum egyik legkifejezőbb eszköze. Ezzel szemben a székelység várai nélkülözik az egyik legfontosabb ismérvet, a vár körükben nem bír semmiféle hatalmi funkcióval, az egyes személyek számára tiltott az ilyesfajta erőfitogtatás. A XVI. század második fele előtt a Székelyföldön ismeretlen a nemesi

¹¹ SzOKI. I. 273–274. old.; magyar fordítás: *Jakab Elek*. i. m. 222. old.

¹² *Nagy Szabó Ferencz* krónikája. In: *Erdélyi Történelmi Adatok I. Szerk.: Mikó Imre* 87–89. old.

földbirtoklás, nem lehetett birtokközpont szerepét betöltő várakat emelni, mindez a közösség erőteljes szembenállásába ütközött. A székely számára a vár csupán védelmet jelentett, személye és javai védelmét, ahová veszély esetén menekülhetett.

Teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy miután a székelység elfoglalta mai lakóhelyét, épített várakat, de csupán mentsvárakat, ahová javait, asszonyait, gyermekeit és az öregeket menekítette idegen támadások-betörések idején, a harc képes férfiak csak végveszély esetében menekültek ide, nekik feladatuk a határ védelme volt, megakadályozni az ellenség behatolását az országba; ez tükröződik abban a jellemzésben is, miszerint gyávaságnak tartják magukat kőfalak közé zárn.

A XV. században az egyre erősödő és gyakoribbá váló török támadások ösztönözhettek arra, hogy ezeket az egyes falvaktól távoli, eldugott helyeken épült várakat felhagyják és a jóval közelebbi, gyorsan elérhető templomok megerősítésében kezdjenek, először csak egyszerű kőfallal és kaputoronnyal, majd bástyás várfalakkal vegyék körül ezeket. A templom nemcsak vallási célokat szolgált, ez lévén a falu gyakran egyetlen kőépülete, benne nyilvánult meg a közösség összetartozásának tudata is. Ezek létrehozásához talán kevesebb nyersanyag és munkaerő is elegendő volt, mint egy várépítéshez. A templom erősítésében az is közrejátszhatott, hogy az egyházi tulajdonban lévő vár nem kerülhetett olyan könnyen a vajda vagy a király birtokába.

Sajnos a székely várakról az elbeszélő források hallgatnak és nem sok remény van rá, még ha előkerülnének is újabb oklevelek, hogy a székelyek építette várak történetét csupán írott források alapján meg lehetne írni. Kutatásukban elsősorban a régészet kap fontos szerepet, de ugyanakkor be kell vonni a nyelvészeti, néprajzi, helytörténeti kutatások eredményeit is. Csak ezeknek egységes vizsgálatával reménykedhetünk abban, hogy egykor talán beszédesebbé váljanak ezek a várak, elmesélve a távoli múlt eseményeit.

A fentiekben már szó esett egy 1701-ben kelt oklevélről, amelyben a felsőbenczédi Firtos-nemzetség úgy emlékezett, hogy őseiknek kővára volt Udvarhelyszéken, amit Firtosnak hívnak. 1737-ben Atyhai István atyhai plébános a minorita-rend hat szerzetese számára Firtos várat egy darab szénatermelő hellyel és erdővel váráljai Bálinth Mihálytól, egy másik darab erdőt és mezőt Bálinth Ferentől, egy nagy kaszálót pedig a benczédi Firtos Gergelytől megvett, ahol a szerzetesek templomot és kolostort építettek (vö. *Jakab Elek*: i. m. 140. old.). A Firtos nemzetségről már 1614-ből vannak adataink, ekkor Felső-Benczéd első főszékhelyei. A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy egyazon Firtos-nemzetségről van szó, tehát a felsőbenczédi Firtosoknak valami közük van a Firtos hegyén emelkedő várhoz, és legkésőbb a XVII. században már egy bizonyos területet birtokolnak a vár körül. Valószínű, sőt majdnem biztos, hogy a vár nevét a nemzetségről kapta, és nem fordítva a nemzetség a várról. A másik fontos esemény a XV. század közepén zajlik. 1455-ben a besenyőfalvi székelyek pert indítanak Pálfalva ellen (SzOkl. I. 169. old.), mivel ez jogtalanul elfoglalta és használja földjeit. 1459–1462 közti időszakból négy oklevelet ismerünk, amelyben a váralfalviak pereskednek a pálfalviakkal (SzOkl. I. 177–178. old.; SzOkl. 178–180. old.; SzOkl. III. 72. old.; SzOkl. VIII. 97–99. old.). Ferenczi Sándor meggyőzően bebizonyította, hogy Besenyőfalva és Váralfa egy és ugyanazon falu, mivelhogy az oklevelekben szereplő a kihágást kivizsgáló királyi megbízott az 1, 2, és 3 oklevélben ugyanaz a személy, a 2, 3, 4, és 5 oklevél mindig Udvarhelyszék hadnagyát, székbiráit és idősebbjeit, illetve esküdtjeit rendeli ki a vizsgálathoz.¹³ Valóban az azonosságokból elég világos, hogy Besenyőfalva és Váralfalva egy falunak a különböző nevei, tehát valamilyen oknál fogva három év múltán Besenyőfalva más néven bukkan fel az oklevelekben.

A „Váralfalva” falunév ezután kaphatta a Firtos előtagot, az oklevelek soha nem írják Firtosváralfalvának (ez meglehetősen egyedi eset lenne, elég ritka a négytagból álló helységnév), ami együtt jár a -falva utótag lekopásával, miután a Firtos-nemzetség földbirtokhoz jut a vár körül, valamikor a XVI–XVII. században. 1737-ben a váralfajai birtokolják a vár területét, mint nevük is utal rá valamiféle szerepkörük van a várral kapcsolatban. Véleményem szerint a hétéves pereskedés és falunévváltozás mögött egyetlen dolog rejtőzik: a XV. század első felében a török támadások hatására Besenyőfalva, Énlaka, Atyha, Korond,

¹³ *Ferenczi Sándor*: Firtosváralfa ősbibb neve: Besenyőfalva. Erdélyi Múzeum. XLIII. (1938). 222–233. old.

Pálfalva és talán még Etéd falvak lakói közös erőből Firtos-hegyén egy kőfalas várat építenek, hogy veszély esetén bemenekülhessenek falai mögé. A falvak kis területen való sűrűsödése lehetővé tette a munkához szükséges összefogást és az anyagiak előteremtését. A vár építésében, illetve a vár készenléte után, ennek felügyeletében fontos szerepet kapnak a besenyőfalviak, és ezért hívják őket ezután váraljafalviaknak, a névváltozás oka ebben keresendő. A váraljaiaknak a várhoz fűződő szoros kapcsolatát az is tükrözi, hogy a vár felhagyása után ennek területét a váraljai Bálinthok birtokolják. Ez a hagyomány csapódik le a minorita-rend „Háztörténetében” is, amelyben az áll, hogy a várat a pogány gótok építették, és miután eltávoztak a vidékről a terület a fent említett falvak birtokába kerül, Etéd kivételével (ld. Adatok Firtos vára történetéhez. Közérdek 1894. Marosvásárhely, 25–26. sz.; *Jakab Elek*. i. m. 139. old.). Valószínű, hogy a várépítés kapcsán valamiféle határmódosítás is történt, a váraljaiak kiemelkedő szerepüknek tulajdoníthatóan a többi falutól egy bizonyos földterületet kapnak, amelyet a féltékeny Pálfalva megpróbál elfoglalni. Nem kizárt, hogy a helység-névváltozás mögött egy áttelepedés rejlik.¹⁴

Nem mondanak ellent ennek az elképzelésnek a régészeti megfigyelések, leletek sem. Nehézkes a vár területén álló félköríves szentélyzáródású kápolnának a datálása. Mára a legtöbb kutató elfogadja a hagyományos Orbán Balázs féle keltezést, miszerint a kápolnát a XIII. század második felében építették (*Orbán*. i. m. I. 127. old.). Nincsen semmi különleges abban, hogy a kápolna építése megelőzte a várfal emelését (a vártól nem messze a Péterhegyese nevű csúcson állt egy a várbelihez hasonló kápolna várfal nélkül). A kápolna keltezésénél érdemes tekintettel lenni a falusi építészet rendkívül konzervatív voltára, amely gyakran évszázadokon keresztül képes megőrizni bizonyos elemeket. Ez különösen érvényes a székelység esetében. Az ősi hagyományokhoz való merev ragaszkodást jól tükrözi a petőfalvi és zabolai Orbai-széki temetők sírleletei, melyek XII. század végi – XIII. század eleji leleteiből egy archaikus vonásokat őrző népesség képe rajzolódik ki.¹⁵ A vár területéről előkerült, közöletlen, csak leírás alapján ismert kerámiatöredékek¹⁶ keltezése is meglehetősen problematikus. A lassú korongon készült, apró kavicsal soványított, közepesen átégetett, feketés–szürke és vörös–barnás színű, vastag falú, érdes felületű, fénytelen, máztalan, díszítetlen edénytöredékek sajnos nem sokat mondanak. Ezek az edénytöredékek éppúgy keltezhetőek a XIV–XV. századra, mint a XI–XII. századra. Félreértés ne essék, Firtos-vára székely építéséből nem következik, hogy a Székelyföld várait mind a székelység építette volna mentsvárként, ennek meg voltak az akadályai, mint a fentiekből kitűnik.

Az elmúlt években heves viták bontakoztak ki a székelyföldi várak építésének ideje, illetve szerepköre kapcsán.¹⁷ Anélkül, hogy részletesen belemennék az egyes várak építőinek, illetve funkciójának taglalásába, néhány pontban szeretném hozzáfűzni véleményemet a várakhoz kapcsolatos problémákhoz:

1. Először is nézzük a várak elhelyezkedését, helyrajzát. A terepi vizsgálatok egyértelműen mutatják, hogy a várak között kiemelkedő hegycsúcson fekvő, jó kilátást biztosító, fontos útvonalak mentén elhelyezkedő várak (pl. Firtos-vára) ugyanúgy vannak, mint eldugott helyen fekvő, a környező vidékre kevés kilátást nyújtó várak (pl. Tartód-vára). A vizsgált várak zöme olyan dombtetőn–hegycsúcson épült, ahol földsáncot nehezen vagy egyáltalán nem lehetett hányni; alaprajzukat a környezeti adottságok-terepidomok határozzák meg; olyan egyszerű gyűrűfalas erősségekről van szó, amelyekben nincsenek belső épületek, tornyok (kivéve Kustaly-vára); jellemző a vékony kultúrreteg, a régészeti leletanyag szegénysége, ami a rövid ideig való itt lakásra vagy a ritka használatra utal; az eddig előkerült, gyakran

¹⁴ *Ferenczi István*: A hajdani Besenyőfalva vajon azonos-e Firtosváraljával, nem esett-e Korond területére? *Hazánéző* II. (1992)./1. sz. 4–8. old.

¹⁵ *Bóna István*: A székelykérdés mai állása... (Ld. 1. jegyzet)

¹⁶ *Ferenczi István*: Sóvidéki várainkról. *Korond*. 1994. 24–25. old.

¹⁷ Az idevágó legfontosabb irodalom: *Benkő Elek*: Kelet-Erdély „korai” kővárai. In: *Várak a XIII. században. A magyar várépítés fénykora*. Castrum Bene I. (1989). Szerk.: *Horváth László*. Gyöngyös. 1990. 68–85. old.; *Üő*: Szent László kori kővárak Erdélyben? *Műemlékvédelem*. XXXV. (1991)./4. sz. 227–236. old.; *Ferenczi István*: Megjegyzések egy véleménynyilvánítással kapcsolatban, amely Kelet-Erdély kora középkori várait taglalja. *Uo.* 220–226. old.; *Üő*: Sóvidéki várainkról. *Hazánéző Könyvek* 5. *Korond*. 1994.; *Dénes József*: Vita a székelyföldi várakról. *Hazánéző*. VII. (1996)./1. sz. 14–15. old.

jellegtelen kerámiatöredékek keltezése igen bizonytalan (nem beszélve arról, hogy az a néhány lelet ami közölve van igen rossz formában került publikálásra). Ez a bizonytalansági tényező éppúgy áll az építéstechnikai sajátságokra (falazás, nyersanyag), a kezdetlegesség nem minden esetben mérvadó, nem mindig a primitívebb a régebbi.

2. A Székelyföldön több mint száz valós, illetve mondabeli vár(rom) áll, némely mondabeli várak helyén ma már semmi sem fedezhető fel. Az eddigiekben kutatott várak az egésznek elenyésző hányadát képviselik. Bizonyára, ha a kutatások ki fognak terjedni az összes várra, ez jelentősen módosítani fogja az eddigi egységalkotási rendszert, illetve önkényesen kiragadott várak egymagában való elemzésének a képét (bizonyos szempontból e dolgozat módszere is annak nevezhető).

3. A székelyföldi várak egy része őskori fa-földvár, zömük középkori létesítmény. Minden bizonnyal van köztük úgy királyi-határvédelmi vár, akár a székelyek emelte mentsvár, akárcsak földesúri magánvár (mindössze a XVI. századtól rendelkezünk olyan okleveles anyaggal, amelyből meglehetősen jól tudjuk körvonalazni az akkori Székelyföld kiterjedését, határait. Nehezebb ezt már megtenni a XIII. század esetében. Nem tudjuk biztosan nem léteztek-e olyan Fehér-megyei szigetek földesúri magánbirtokkal (és várakkal), amelyeket a székelység a későbbiekben bekebelezett.

4. A X–XII. században Erdélyt egyetlen alkalom kivételével (az 1166-os bizánci támadás, amikor Bizánc alaposan rászedve a Dunánál várakozó magyar sereget nagyjából a Kárpátok hágóin a könnyebben áthatoló kun-bolgár-román csapatokkal tör be Erdélybe; mások mindig Magyarország déli kapuja felől támad, ez a zóna fontosabb számára, és csapatait is könnyebben fel tudja vonultatni innen) mindig olyan keleti népek támadták meg, akiknek elsődleges célja nem a területfoglalás, hanem a rablás-fosztogatás volt. Nekik kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy holmi várak ostromával-elfoglalásával vesződjenek (habár erre is van példa, mint pl. Esztergom ostroma 1242-ben), ahol tudták áttörték a határt (a gyepűt), majd összerabolva mindent – embert, állatot, élelmet, kincseket – kivonultak az országból. Fenntartásukat csak úgy lehetett volna elérni, ha a szűk szorosok bejáratait várakkal torlaszolják el. Mivel a Kelet-Kárpátok szorosai nem ilyen jellegűek, betörésüket várakkal csak úgy lehetett volna megakadályozni, ha egymás hegyén-hátán épülnek az ilyen várak. Lehetséges, hogy épült néhány ilyen vár határvédelmi funkcióval, de az államhatalom a keleti szomszédok haditechnikájából hamarosan lemérhette, hogy a védelmet nem a várak jelentik, tehát nem várórzó, hanem határórzó népességre van szüksége. Nem kellett ahhoz háromszáz éves tapasztalat (ne feledjük a X. században is ugyanez az ellenfél áll a keleti határonál), és egy ilyen „tagolt”, meglehetősen költséges várláncolat (ugyannebben az időszakban még a nyugati határ mentén épült várhálózat sem mutat ennyire rendezett-tagolt képet, ahol pedig tekintettel a határszakasz „nyitottságára”, az ellenfél harcmodorára és arra, hogy az ország központja jóval közelebb volt ehhez a határszakaszhoz, jóval fontosabb lett volna egy ilyen) kiépítése, hogy a királyi hatalom levonhassa a következtetést: a várakon alapuló keleti határvédelem nem megfelelő. Ezért indul meg a XI. században a székelység folyamatos keletre telepítése. Meglehetősen furcsa helyzet az, amikor egy gyengén működő határvédelmi láncot úgy erősítenek meg, hogy felhagyják a régit, kijebb tolva az egész rendszert egy stratégiailag nem jobb zónába (nem is beszélve az új várak építésének munkaerő, illetve anyagi fedezetének meglehetősen költséges voltáról, melyekben ebben az időszakban a magyar királyi hatalom sem igen bővelkedett). Tehát a kettős határvédelmi láncolatot igen súlyos kétségek övezik.

5. Érthetetlen, hogy az eldugott, ősréngetekben fekvő Tartód-vára kicsiny helyőrségének hogyan állt módjában a 17 km-re fekvő „Só útját” vigyázni, oldaldolni. Egyszerűen, sehogyan. Ez az adott korszakban, az adott környezetben, az akkori technikai viszonyok közepette elképzelhetetlen. A „Só útja” a középkorban valóban létezett, de a XI–XII. századi sófalvi-parajdi sóbányászatra semmiféle, sem írásos, sem régészeti bizonyítékunk nincsen. A Prokuj-Parajd helynévszármaztatást a nyelvészek zöme elutasítja (Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára II. Bp. 1988. 318. és az itt megadott irodalom). Ha már Szent István (997–1038) korában számolhatnánk a parajdi (sófalvi) bányaműveléssel, ez azt jelentené, hogy a sókitermelés a XII–XIII. század fordulójára, a székely betelepítés idejére olyan jelentőségűvé válik, hogy a királyi hatalom nem szívesen válna meg egy ilyen jelentős jövedelemforrástól, a

Sóvidék bizonyos részét vármegyei keretek közt a saját közvetlen hatásköre alatt hagyná, mintsem, hogy a székelységnek adományozza azt.

Dolgozatomban megkísértem annak megvilágítását, hogy a székelység – a köztudattal szemben – valóban épített várakat, ha a helyzet megkívánta, viszont saját területén hevesen szembeállt mindenféle olyan törekvással, amely a saját jogainak–kiváltságainak a megcsorbitását jelentette volna, mint például az erdélyi vajda várépítése.

Történetírásunk tele van közhelyekkel, melyeket gyakran elfogadunk anélkül, hogy felülvizsgálánánk, mennyire állják ki a beható elemzéseket. Egy ilyen közhely, hogy a székely nem épített várat. Ehhez hasonló az a közismert tény – mely kiemelkedő szerepet kap a székelyek eredetének kutatásában is –, hogy a nomád birodalmak a meghódított népeket a csatában elő-, illetve utóvédként alkalmazták, és a határok őrzésére is őket rendelték. Tény, valóban ismerünk példákat. De vajon ezek a példák általánosíthatóak? A magyar történetírás egyes képviselői szerint a keleti határ védelmét a X. századtól az egész középkoron keresztül idegen népelemek: besenyők, székelyek őrizték. Jó volna ezeket is újra felülvizsgálni.

Sófalvi András

A nyári napforduló tüze Szent Iván ünnepén

Pogány és keresztény elemeket egyaránt tartalmaztak a szentiváni rítusok és énekek, melyekben Dömötör Tekla szerint „a nyári napfordulóra való utalás van, az általában vallásos – tudományos eredetű, az egyházon s a művelt rétegeken keresztül került a parasztsághoz.” A Szent Iván nap motívumai között megtalálható: a misztikus napszimbolika, Keresztelő Szent János legendája, a tűzgyújtás, a füvek és virágok szerelemvarázsló hatásai, a párosító énekek. Szent Iván-napi népszokások és hiedelmek ma is az élő néphagyomány jelentős értékei közé tartoznak.

Szent János ünnepét egész Európában évszázadokon keresztül hasonló szándékkal tartották meg. Magyarországon a bizánci kapcsolatok révén – a görögkeleti vallásnak megfelelően – Keresztelő Szent János napját Szent Iván ünnepének nevezték. Június 24-ének nagy kultusza volt országszerte. Somogyban sok templomot építettek a tiszteletére (Zákány, Balatonberény, Somogyfajsz, Attala, Zala, Tarany, Miklósi stb.). A szentiváni szokásokat a magyarság délszláv közvetítéssel vette át, de fennmaradtak a népszokáselemek is.

Ezen a napon ünnepelték a nyári napfordulót, amikor a napot, a fényt is köszöntötték. A kereszténység igyekezett a pogány szokásrendszert megszüntetni. Balogh Júlia írja: „Ézért tette meg Keresztelő Szent Jánost a nap védőszentjévé, hogy az ő nevével, illetőleg az ő segítségül hívásával történjék az ünneplés. A keresztény értelmezés azonban nem bizonyult elég hatékonynak, mert a nap ősi, mágiás jellegéből és célzatából alig veszített valamit. A pogány szokások maradványai megőrződtek, továbbéltek.”

A tűzgyújtás a hosszú éjszakák a világosságossá tételre, a fényre utalnak:

Világos Szent János
Éjszakád világos
Míg előttem leszek,
Tiszteletet tészek.
Csak addig világos,
Légy aztán homályos. (Szillér)

Tüzet megrakja
világos Szent János,
Világolj, világolj,
Csak addig világolj,
Míg én nálad leszek.
Ha én tőled elmék,
Te is elaludjál. (Kolon)